

Mohamed Tabriz, Ata (2019). "İran Romanının Şekillenmesinde Siyasi ve Sosyal Düzenin Rolü (Kaçar ve Pehlevi Dönemi)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 37, s. 803-834.

DOI: 10.21550/sosbilder.509750

Araştırma Makalesi

İRAN ROMANININ ŞEKİLLENMESİNDE SİYASİ VE SOSYAL DÜZENİN ROLÜ (KAÇAR VE PEHLEVİ DÖNEMİ)

Ata MOHAMED TABRİZ*

Gönderim Tarihi: Ocak 2019

Kabul Tarihi: Nisan 2019

ÖZET

Romanın toplumla diyalektik ilişkisi vardır. Roman toplumdaki farklı seslerin temsilcisidir ve aynı zamanda farklı sosyo-politik söylemlerin inşa edilmesi için bir alandır. İran'da roman, Kaçar döneminin son yıllarında ortaya çıkan ve Pehlevi döneminde genişleyen yeni bir fenomendir. Bu çalışmada, romanların İran toplumunun özelliklerini nasıl yansıttığını ve etkilediğini inceleyeceğiz. Bu meseleyi irdelemek için, dönemin Farsça yazılmış romanlarını yapısal bir yaklaşımla incelemeye çalıştık. Bu yıllarda yazarlar, genel olarak İran toplumunun çeşitli meselelerine yakınlaşmaya çalışmışlardır. Ancak, din meselesi en az ilgi çeken konu olmuştur. Yazarların değindikleri sosyal meseleler incelediğimiz bu 100 yıllık dönemde önemli ölçüde sabit kalmıştır. Bu yıllarda, milliyetçiliğin yayılmasında yardımcı olan romanlar özellikle de geç Pehlevi döneminde toplumda bir Batı karşıtı eğilimini geliştirmeyi başarmışlardır.

Anahtar Kelimeler: roman, devlet, toplum, sansür, siyaset

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, a.mohamedtabriz@gmail.com

The Role of the Political and Social Order in the Shaping of Iranian Novel (Qajar's and Pahlavi Era)

ABSTRACT

The Novel has a dialectical relationship with society. It's representer of society's different voices and also a field to construct different socio-political discourses. In Iran, the novel is a new phenomenon which emerged in late Qajar era and expanded in Pahlavi time. In this research, we will study how the novel reflects and influence the characteristics of Iranian society. We went through this subject by examining the Persian novels of this period via structural theories. We found out that in these years, most of the authors considered various social issues of İran society; however, the issue of religion was the least interesting topic among them. Also, the social issues that they mentioned have not changed significantly in these 100 years. In these years, Iranian novels had helped to spread nationalism, in the meantime novels, especially in late Pahlavi, developed an anti-West trend in the society.

Key words: *novel, state, society, censorship, politics*

Giriş

Edebiyat Nedir kitabında şiir ve düzyazı arasındaki farklılıklara dikkat çekerken, Sartre, “*şiir insanın mitini yaratıyor ama düzyazı insanın yüzünü çiziyor*” diye belirtmiştir. Sartre’a göre düzyazı, mantık ile oluşturulmuş bir yazı türüdür. Sartre şiir-düzyazı ayrımını yaparken Paul Valery’ye atıfla, şiiri dans etmeye, düzyazıyı ise yolda yürümeye benzetmektedir. Yolda yürümek çoğu zaman bir amaca matuftur; ama dans etmenin amacı yoktur (Sartre 1984: 30-31). Eğer bu ayrımı kabul edersek, İnan gibi dans etme kültürüne sahip bir topluluğu, romanla yürüyüşe çağırarak zor bir sınav olacaktır. Ama 19. yüzyıl sonlarından itibaren roman, İnan’ın ve özellikle Fars dilinin yeni bir zenginliği olmuştur.

İnan’da roman türünün ortaya çıkışı bazı edebiyatçıların eleştirileriyle karşılaşmıştır. Bu kişiler, roman karşısında hikâye kültürüne dikkat çekmişlerdir. Fakat roman İnan toplumunda kök salmış ve okur kitlelerinde bir karşılık bulmuştur. Böylece roman, zaman

içerisinde gelişerek toplumsal hayata etki etmiş ve topluma ayna tutan bir işlev görmüştür. Bu çalışmada, Kaçar döneminin sonlarından İran İslamî devrimine kadar uzanan yıllara odaklanacak ve İran’da romanın nasıl bir ortamda ortaya çıktığı, geliştiği ve toplumsal gelişmelere nasıl tepki verdiği ve toplumsal gelişmeler üzerinde nasıl bir etki doğurduğu, sorularına cevap üretilecektir. Bu zaman diliminde toplumsal ve siyasi süreçlerin, romanın gelişim sürecini nasıl etkilediğine bakılacaktır.

İran’da roman ve toplum ilişkisini farklı açılardan değerlendiren çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Edebiyat eleştirmeni Hüseyin Payande, İran’da romanın evrimine dikkat çekerek, bu yazı türünün dört dönemden geçtiğini iddia etmiştir: 1- İran’da romanın doğuşu (tarihî roman), 2- Romanın kök alması (toplumsal roman), 3- Romanın olgunlaşma dönemi (modern roman), 4- Yeni akımların doğuşu (Postmodern roman¹) (Payande 2012). Siyaset bilimci Ali Ekber Emîni ise, iki devrim arasında (meşrutiyet ve İslam devrimi) İran’daki toplumsal gelişmeleri ve bu dönemde yazılmış romanları incelemeye çalışmıştır. Emîni kitabında, türün evriminden ziyade, toplumsal değişimlerin romanı nasıl etkilendiğine odaklanmıştır. Emîni’ye göre, romanların tartıştığı konular meşrutiyet döneminden İslam devrimine kadar önemli bir değişiklik göstermemiştir (Emîni 2001).

Genel bir açıdan bakıldığında, 20. yüzyılın başından itibaren farklı düşünce akımları edebiyatın toplumsal ve siyasi gelişmelerle olan yakın ilişkisine dikkat çektiği görülür. Özellikle Marksist yazarlar bu hususla ilgili dikkat çekici detaylar ortaya koymuşlardır. Georg Lukács edebiyat üzerine yazdığı üç farklı eserde² edebiyatın yansımacı (reflexive) ve inşacı (constructive) boyutlarına dikkat çekerek edebiyat ve toplumun nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymuş; Lusien Goldmann, Lukács’ın açtığı yoldan ilerlemiş ve yapısalcı akım çerçevesinde

¹ Bu roman türünün nasıl olduğu ve oluştuğuna dair bk. Hutcheon 2004.

² Lukács 1965; 1971; 1974.

bütünlük (totality) düşüncesinin altını çizerek, roman ve toplum arasında bir diyalektik olduğunu vurgulamıştır. Louis Althusser ideoloji ve metin arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş, Althusser'den esinlenen Pierre Macherey ise, yazar, okur ve siyaset ilişkisini metaforlar ve ideoloji üzerinden anlatarak, siyasetin romanın satır aralarına nasıl sirayet ettiğini ve zaman içerisinde bu ilişkinin nasıl evirildiğini anlatmaya çalışmıştır (Macherey 1978). Bu yaklaşımlar, ideolojiyi sosyal süreçlerin maddi düzeni olarak kabul etmişlerdir.

Yakın dönemde, Pierre Bourdieu ve özellikle Robert Wuthnow'nın eserlerinde görüldüğü gibi, "ideoloji" kavramında alınan mesafeye edebiyat ve romana yaklaşım farklı bir boyut kazanmıştır. Wuthnow *Söylem Toplulukları* adlı eserinde devleti kültürel değişim yaratmak için en önemli yapı olarak görmektedir. Bu yapı, elindeki maddi gücü ve diğer imkânları kültür üretiminde rol alan bireyler arasında dağıtır. Eser yayımlandıktan sonra Wuthnow sosyolojik yaklaşımdan söylem analizine kaymıştır. Kendisinin bakış açısından, yazılan her kitap toplumsal bir gerçekliği yansıtır; yani bir adaletsizlik olduğu için roman adaletsizlikten bahseder. Farklı söylemler vasıtasıyla eser bir konuyu ele alır ve bu söylemler bazen roman karakterlerini oluşturur. Yani bir metin, toplumu farklı söylemlerle vasıtasıyla yansıtmaya başlar (Wuthnow 1989).

Wuthnow'dan önce söylem analizi gerçekleştiren yazarlar da benzer noktalara değinmişlerdir. Bu kuramcılar roman ve toplum ilişkisini dil üzerinden kurmaya çalışmışlar ve böylece, konuyu daha derin bir boyutta ele almışlardır.³ Bu yaklaşımlara bir örnek olarak, Foucault'dan esinlenen Stephen Greenblatt yeni tarihçilik akımını başlatmıştır (Greenblatt 1980). Bu yaklaşım edebî eseri bir tarihî belge olarak tanımlamaktadır.

³ Örnek olarak bk. Simpson 1993.

Çalışmada değinilen yaklaşımlar göz önüne alınarak ve özellikle Wuthnow'nın görüşünden yararlanılarak, İran'da roman ve toplum arasındaki ilişki incelemeye çalışılacaktır. Yaşanılan siyasi ortam hakkında bilgi verilecek, yazılan romanların içeriklerinden de bahsedilerek bu iki unsur arasındaki ilişki irdelenecektir. Çalışmada İran romanından kastedilen, sadece Farsça yazılan romanlardır. Zira bu dilde yazılan romanlar İran tarihinde süreklilik arz etmiş, hatta değişik bölgelerde farklı dilleri konuşan etnik grupların çoğu roman yazmak için Farsçayı tercih etmişlerdir.

Modernleşme ve İlk Hikâyeler

İran'da modernleşme, Kaçar döneminin ortalarında başlamış ve şehzade Abbas Mirza'nın (1789-1833) Tebriz ordusunda yaptığı düzenlemelerle ilk kez etraflı bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Abbas Mirza, Azerbaycan bölgesinde gerçekleştirdiği reformlarda, iki farklı ülkenin reform sürecinden etkilenmiştir. Bunlar, Büyük Petro döneminden başlayarak Rusya'da icra edilen toplumsal ve siyasi reformlar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaptığı reformlar olmuştur. Abbas Mirza'nın Azerbaycan bölgesinde başlattığı reformları Emîr Kebîr devam ettirmiştir. Emîr, Abbas Mirza'nın yönetimi altında çalışmış ve bu vesileyle Rusya'nın farklı şehirlerini ziyaret etme imkânı bulmuş; sonra Azerbaycan Bakanlığı makamına ulaşmıştır. Ardından 4 sene boyunca Osmanlı topraklarında kalarak İran Devleti adına Erzurum Antlaşmasını imzalamıştır (Soofizadeh 2013). Nasîreddin Mirza saltanat makamına çıktığında, Emîr Kebîr'i sadaret makamına seçmiş (1849-1852) ve Emîr, İran tarihinde etki bırakacak reformlara imza atmıştır. Emîr Kebîr'in sadrazamlığı uzun sürmemiş ancak onun başlattığı reformlar 8 sene arayla Sepahsalar tarafından devam ettirilmiştir (Ademiyet 1983). Bu uygulamalar İran'da farklı etkiler bırakmıştır. Burada en önemli etki halkın gündelik yaşamının devletin bazı uygulamalarıyla değişmesi olmuştur. Böylece İranlılar farklı seviyelerde olsa bile, modernleşme yolunda ilerlemeye başlamışlardır. Bu etkilerin bir kısmı kendisini yazı ve dildeki değişimlerle

göstermiştir. Bir taraftan yazılı eserlerin geniş çaplı basılabilmesi amacıyla matbaa oluşturulmuş⁴, diğer taraftan Emîr Kebîr döneminde gazetenin yaygınlaşmasıyla da dil sadeleşmiştir. Sade yazımın öncülerinden ve meşrutiyete verdiği destekle ünlenen Ali Ekber Dihhudâ'nın yazdığı makaleler⁵ toplum nezdinde büyük bir ilgi görmüştür. Yazılı eserlerin yaygınlaşması ve sadeleşen dil, İran'da farklı yazım türlerinin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Reformlar çağında modern düşüncüyü estetik bir hale getiren ve bunu farklı yazım biçimleriyle halka sunan üç isme dikkat çekmek gereklidir: Fath Ali Ahundzade, Ağa Han Kirmanî ve Abdülrahman Talebof. İran'da ilk romanın kime ait olduğu tartışmalarında, genel olarak bu kişilerin isimlerinin tartışıldığı görülebilir. Ama İran'ın ilk romanı hangi eserdir diye sorarsak, bir cevap bulamayız. Zira romanın farklı tanımlara sahip olması nedeniyle, İran'da yazılmış olan ilk romanın tespiti mümkün değildir. Bu sebepten İran'da ilk roman olarak tanımlanan eserler şöyle sıralanabilir: Nasreddin Şah'ın 1872'de yazdığı *Hekayat-e Pir-o-Javan* (Genç ve Yaşlı Adamın Hikâyesi), 1857'de Feth Ali Ahundzade'nin "Aldanmış Kevâkib" kitabı, ilk olarak Türkçe ve 18 yıl sonra da Farsça yayımlanmıştır (Ariyanpour 1993: 346). 1888 yılında Zeynelâbidîn Maragî'nin *Seyahatname-ye Ebrahim Beg* (İbrahim Beyin Seyahatnamesi) eseri yayımlanmıştır. Roman kalıplarına çok uyumlu olmayan bu eser İran'da meşrutiyetin oluşumunda etkili olmuştur. Dördüncü eser olan *Juhud Koşan* (Yahudi Öldürmek), ilkler arasında en çarpıcı konuya sahiptir. Eserin yazarı ve yazım tarihi tam olarak belli değildir (? 2005); İran Müslümanlarının

⁴ İran'da ilk basılan kitap H. Davud'un *Zabur* kitabıdır ki 1638'te İsfahan'da basılmıştır. Ancak modern dönemde ilk kitap 1818'te Abbas Mirza'nın Tebriz'de açtığı matbaada basılmıştır. Bu kitap Gaem Magam Farahanî tarafından *Cihadiye Risalesi* adıyla yazılmıştır.

⁵ Dihhudâ'nın makaleleri sonraları *Çarand-o Parand* adıyla basıldı.

Yahudileri “öldürme geleneğini” eleştiren bu eser büyük ihtimalle 1902-1907 yılları arasında yazılmıştır. Eser genç bir Müslüman erkeğin bir Yahudi kızla yaşadığı aşk hikâyesini anlatmaktadır. Bu kız güzelliğiyle iki mollanın ilgisini çekmektedir. Mollaların biri Tahran’ın cuma imamı, diğeri ise kızın evsizliğinden faydalanıp onunla nikâh kıyan bir seyyittir. Cuma imamı kızı elde edebilmek için “ya benim olacaksın ya da Yahudilere karşı halkı ayaklandırırım” demiş, kız da bu durum karşısında kendini öldürmüş, akabinde cuma imamı da Yahudileri öldürmek için halkı kışkırtmıştır.

Taassup ve ötekileştirme meselesi sadece bu romanda değil, dönemin farklı dergi ve gazetelerinde de yer bulmuştur. Bu hususla ilgili en önemli dergilerden biri, sosyalist grupların sesi olarak bilinen *İran-e No* (Yeni İran) dergisidir. Bu dergi, kadınlara şiddet ve Yahudilerin öldürülmesi gibi meselelere dikkat çekmiştir. Bu dergi aynı zamanda, Melekuşerâ gibi bazı önemli şairlerin ilk şiirlerine sayfalarında yer vermiş, Tolstoy ve Alexander Duma gibi yazarları İran halkıyla tanıştırmıştır (Afary 2006: 336).

Bu dönemde romanların yazılmasıyla birlikte roman tercümeleleri de ortaya çıkmıştır. Bu tercümeleler, çoğunlukla Rus ve Fransız yazarların eserlerinden gerçekleştirilmiş ve ilk olarak gazetelerde yayınlanmıştır. İlk çevrilen romanların çoğu tarihî ve romantik temalara sahip olmuşlar ve halk da bu romanlara yoğun ilgi göstermiştir. Çeviriler dışında, İran’da kaleme alınan romanların da çoğu tarihî temalara sahip olmuşlardır; örneğin *Aldanmış Kevâkib* romanı Safevî dönemini anlatan bir romandır. İran’da modern tarih yazımının ilk eserleri de bu tarihî merakın yükselişiyle birlikte yazılmıştır. İran’da çağdaş bir anlayışla yazılan ilk modern tarih yazısı ise Mirza Ağahan Kirmani’nin *Ayine Sekandari* kitabıdır ki tarihî olayları sebep-sonuç ilişkisiyle anlatmaktadır.

İran’da yazılan ilk romanlarda, genel olarak Batıdan çevrilmiş olan romanların üslubuna rastlamaktayız. İlk çeviriler çoğunlukla

Fransız yazarlarının romanlarından gerçekleştiği için, dönemin romanları çoğunlukla onlardan esinlenmiştir. Örnek olarak Muhammed Bakir Mirza Hüsrevî'nin, 1908 yılında yayınlanan *Şams o Toğra* eseri, Şeyh Musa Kabudar Ahangî'nin *Aşk ve Saltanat*, Abdul Hüseyin Sanati Zade'nin, *Tuzak kuranlar* ya da *Mezdekin İntikamını İsteyenler* romanları bu esintiyi göstermektedirler. Dönemin romanlarının iki ana eksene sahip olduğu vurgulanabilir. Bunlar, Sanati Zade'nin *Savaşçı* adlı romanında görüldüğü gibi İslam öncesi düşüncelere vurgu yapan eserler ve Müşfik Kazimi'nin *Korkutucu Tahran* kitabında olduğu gibi İslamî düşüncelere yönelen eserlerdir. Bu dönemin romanları, çoğunlukla gazete köşelerinde yayınlanmış ve daha sonra kitap olarak basılmışlardır. Bu yazılar genelde büyük bir okur kitlesine sahip olan *Tahran Mosavar* ve *Terakki* gibi dergilerinde yayınlanmışlardır.

Bu romanların gazetede yayınlanması, halka daha çabuk ulaşmasına ve böylelikle büyük bir kitleye hitap etmesine imkân tanımıştır. Gazetelerin yaygınlaşması çoğunlukla Nasıreddin Şah döneminde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde İran'ın ilk Kanun-ı Esâsî'si⁶ (Anayasası) Nasıreddin Şah döneminde yazılmıştır. Şah döneminde İran, fotoğraf makinası, farklı müzik türleri, üniversite gibi modernitenin simgeleriyle tanışmıştır. Diğer taraftan, bu dönemde İran siyasal ve toplumsal açıdan büyük sarsıntılar da geçirmiştir. Bir yandan kıtlık ve hastalık, diğer yandan hükümetin halktan yüklü miktarda talep ettiği vergiler ve yabancı ülkelerden aldığı borçlar toplumsal düzeni krize sokmuştur. Bu toplumsal krizler yeni bir siyasi düzenin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeye koşut olarak, toplumun örgütlenmiş siyasi grupları, aydınları ve bazı mollalar hükümetin gücünü kısıtlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Bu farklı grupların

⁶ İran'ın ilk anayasası 1906 meclis onayıyla yazılmıştır. Ancak bu anayasadan önce ülkeyi modern yasayla yönetmek için devlet tarafından farklı girişimler gerçekleştirilmiştir.

çabalarıyla, ayrıca Osmanlı ve İngiltere Büyükelçilerinin yardımıyla⁷, İran Devlet-i Aliyye'si 1906 yılında meşrutiyet ilan etmiş ve meclis kanun yapma mercii olarak kurulmuştur. Ulemanın radikal kanadı ise bu değişimlere karşıt bir tutum almış ve yeni Şah'ın tahta geçmesiyle birlikte meşrutiyete karşı çıkararak “meşrue” hükümetini savunmuşlardır⁸. Bazı ulema ve ayan Şah'a destek verdikleri halde, kurulan parlamentoda saltanatı kısıtlayan kanunların kabul edilmesi mevcut gerginlikleri daha da arttırmıştır. Süregelen gerginlikler 1908'de şiddetlenmiş ve Şah'ın fermanıyla, Rusya komutanlığı emrindeki Kazak ordusunun parlamentoya saldırmasıyla, meşrutiyete geçici olarak son verilmiştir. Şah'ın ordusu meşrutiyet isteyenleri takibe almış ve bu ordu Tahran dışındaki şehirlere girip, meşrutiyet isteyenleri tutuklamıştır. Halk, meclisin verdiği bazı kararları beğenmese de, meşrutiyeti korumak amacıyla başta Tebriz'de Şah'ın ordusuna karşı direnmiş, sonraları İsfahan ve Reşt gibi bölgeler de bu direnişe katılmışlar ve böylece Şah'ın ordusunun geri çekilmesiyle Tahran'ı ele geçirmişlerdir. Böylece meşrute hükümeti bir yıl aradan sonra tekrar ilan edilerek bürokrasiyi düzeltmek için yeni meclis girişimlerde bulunmuştur⁹. Yeni dönemde meclisin en büyük başarısızlığı, orduyu modernize edememesi ve bürokrasiyi düzene kavuşturamaması olmuştur. Bu meseleler Pehlevî Hanedanlığı'nın iktidara gelmesiyle çözüme kavuşturulmuştur.

Birinci Pehlevî Dönemi ve Romanın Zenginleşmesi

1925 Şubatında Rıza Pehlevî'nin tahta geçmesi ve hanedanın değişmesiyle; devlet düzeninde hızlı değişiklikler gerçekleşmiş, dönem

⁷ Bu yardımların kapsamını hakkında bk. Cemil Said Bey 2014.

⁸ İran'da meşrutiyet ilan edildiği zaman ulema arasında iki farklı siyasi görüş ortaya çıkmıştır; bazı ulema meşrutiyet hükümetini desteklerken bazıları ona karşı çıkarak şeriatın hüküm sürmesini istemişler. Bu son grup, “meşrute” rejimi karşısında şeriat odaklı “meşrue” rejimi istemişlerdir.

⁹ Meşrutiyetle ilgili detaylı bilgi için bk. Kesrevi 2537/1978; Ajudani 1385/2007; Afary 1996; Bayat 1991.

itibariyle önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yeni kurulmuş hükümetin ilk icraatı ülke bürokrasisinde ciddi ve ileriye dönük değişimler gerçekleştirmek olmuştur. Askerî düzeyde kapsamlı reformlar yapılmış ve ilk kez ülkede medeni hukuk kabul edilmiştir. Hukukî ve bürokratik reformlardan sonra devlet, toplumsal düzenlemelere yönelmiştir. Bu toplumsal düzenlemeler, kamusal alanda erkek ve kadına yönelik kıyafet uygulamasından, şehirlerde sağlık konularına kadar geniş bir alanı kapsamıştır. Bu düzenlemelerle kadınların kamu alanlarında başörtüsüz olmaları zorunlu kılınmış; ayrıca bürokraside yer almalarının da önü açılmıştır. Kadının toplumdaki konumunu değiştiren bu karar muhafazakâr kesimin tepkisine yol açmıştır. Ayrıca bu yeni durum, kadın ve onun toplumdaki sorunlarını karanlık bir kurguyla romanların temasına taşımıştır.

Pehlevî'nin ilk döneminde yazılan romanların çoğu, kadınları cinsel tacizlerin kurbanı olarak göstermiştir. Bu tasviri sergileyen ilk romanları popüler roman kategorisi altında değerlendirebiliriz. Muhammed Hejazi'nin *Pariçeher* ve *Homa* romanları bu bağlamdadır. Sonraları Hejzi *Ziba* (Güzel) adlı romanında (1934) kadınların cinsel saldırılara maruz kalmaları konusunu işlemiş ve ayrıca bürokrasideki yolsuzluklara dikkat çekmiştir. Râbi Ensarı'nın *Cenayat-e Başar* (İnsan Cinayetleri) adlı romanında genelevde geçen ilişkileri anlatılmaktadır. Bu romanların ilk örneği 1922'de yayınlanan Müşfik Kazimi'nin *Tahrân Mahuf* (Korkutucu Tahrân) kitabıdır ki bu eserde de kadınların genelevlere nasıl düştükleri anlatılmaktadır¹⁰. Bu eserlerin çoğunda, İran kültürünün nasıl bir değişim yaşadığı anlatılmış, bu değişimin olumsuz boyutlara sahip olduğu vurgulanmıştır.

Romanlardaki kadın figürleri, toplumda kadınların nasıl bir statüye sahip olduklarının görülmesi bakımından aydınlatıcı olmuştur. Kadın figürünü önemseyen romanlar, çoğunlukla yeni bir yazım

¹⁰ İlk defa Berlin'de (1924) basımı yapılan bu eser, 1925'te *Setareye İran* gazetesinde köşe yazısı olarak yayınlanmıştır.

anlayışıyla beraber ortaya çıkmıştır. İran'da bu yeni yazım anlayışına Muhammed Ali Cemalzade öncülük etmiştir. Cemalzade, İran edebiyatında Modern edebiyatın başlangıç noktası olarak gösterilebilir, zira gündelik konuşmayı İran romanına dâhil etmiştir. İlk eseri *Yeki bud Yeki nabud* (Bir Varmış Bir Yokmuş) 1921 yılında siyasi nedenlerle sığındığı Berlin'de yayınlanmıştır (Dabashi 2008: 130). İran'ın ilk modern hikâyesinin İran dışında yazılması, farklı düşünen İranlıların ülkelerinde barınamadıklarına ama yine de bu dışlanan insanların İran'dan kopmadıklarına işaret etmektedir. Cemalzade eserlerinde İran toplumunun kültürel ve ahlakî durumunu yansıtmaya çalışmıştır. İran'ın önemli tarih yazarı Katouziyan'a göre, Cemalzade hiçbir zaman İran'ın toplumsal kültürünün derinden bir incelemesini yapamamıştır (Katouziyan 1995).

Toplumsal ilişkileri ve amme kültürünü konu eden sadece Cemalzade olmamıştır. Birinci Pehlevî döneminde yazılan roman ve hikâyelerin genelinde bu konular ele alınmıştır. Bu dönemdeki dikkat çekici konular, köylülerin yaşam tarzı ve köylerdeki feodal yapı, şehirlerde insanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler, geleneksel âdetler ve onların modern yaşamla çelişkileri, yargıda yaşanan haksızlıklar ve bürokrasideki yolsuzluk sorunlarıdır. Ekonomik açıdan baktığımız zaman, bu dönem İran'ın sanayileşme ve gelişme ya da daha doğrusu kapitalizm düzene geçiş yıllarıdır. Bu dönemde Rıza Şah, merkezî hükümetin egemenliğini İran'ın tamamına yaymış ve yerel ayanların güçlerini kısıtlamıştır. 1930'larda, modern bir düzene kavuşma isteğine koşut olarak İran'da, demiryolları ve caddeler inşa edilmiş ve ayrıca sanayileşme girişimlerini hızlandırmıştır. Meşrutiyet döneminde toplumsal ve siyasi etkileri sınırlı olan köy ve köylüler birden önem kazanmışlardır. Köy hayatının değişmesi İran'da toplumsal hayatın değişmesine de sebep olmuştur. Bu değişim sadece köylerde değil, yoğun olarak şehirlerde de yaşanmış ve böylece İran'ın toplumsal yapısı yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde yazılan romanların ana teması değişim olmuştur. Ayrıca romanların sayısı da

giderek artış göstermiş; ancak yaygınlaşması karşısında, *Siyasi Polis* adlı bir kurum oluşturularak çeşitli sansür uygulamalarına imza atılmıştır.

İran'ın kültürel özelliklerini, yaşadığı toplumsal değişimleri ve halk arasında var olan kötülükleri Cafer Şahri'nin *Şekar Talh* (Acı Şeker) eserinde veya eskiden gazetecilik yapan ve sonraları roman yazımına yönelen Muhammed Mesut'un farklı eserlerinde görebiliriz. Mesut, şehirli insanların ve özellikle Tahran da yaşayan halkın gündelik yaşamlarına farklı romanlarında yer vermiş ve gündelik hayatların farklı boyutlarını ve özellikle kadınların nasıl kötü şartlarda yaşadıklarını konu etmiştir. Mesut, 1932'den 1934'e kadar peş peşe çıkardığı *Tafrihate Şab* (Gece Eğlenceleri), *Dar Talāşe Maâş* (Maaş Peşinde) ve *Eşref Mahlûkat* (Mahlûkların Efendisi) isimli üç romanında toplumsal eleştiriye yoğun bir şekilde yer vermiştir. *Gece Eğlenceleri*, alt tabakaya ait olan gençlerin gece hayatlarını anlatırken, aslında istibdat günlerinde eğlence kültürünün nasıl biçimlendiğini dile getirmiştir. İkinci eserde toplumun gençlere iş olanağı sunmadığını, genelevlerdeki trajedileri ve yabancıların İran'ı nasıl bu hale getirdiğini anlatmaktadır. Son romanı ise, kadın karşıtı bir tavırla modern toplumda kadınların rolünü anlatmaktadır¹¹. Mesut, sonraları Pehlevî Hanedanlığı üyeleri ve bakanlar aleyhine makaleler yayınlamış ve bu da ölümüne neden olmuştur.

İran'da bu dönemde, toplumsal eleştiri yazılarının çoğunda üçüncü tekil şahıs kullanılmıştır. Bu yazılarda çok fazla detaya yer verilmiş; sürekli ahlakî yargılarda bulunulmuş ve bu yüzden okura düşünmek için fırsat verilmemiştir. Ayrıca, bu romanların kurgulanmasında düzenli bir yapı ve karmaşık bir anlatı da bulunmamaktadır (Payande 2012). Sâdık Hidâyet bu akışı kendi romanlarıyla bozmaya ve ahlakî meseleleri dolaylı biçimde

¹¹ Mesut hakkında fazla bilgi için bk. Kumar 1384/2005: 109-116; Abolhasani 1385/2006: 115-180.

değerlendirmeye çalışmıştır. Belki bu sebepten dolayı halen İran'ın en etkili yazarı olarak kabul edilmektedir.

İran'ın edebî başyapıtlarından olan *Buŕ-e Kur* (Kör Baykuş) birinci Pehlevî'nin son yıllarında (1937) ve *Hidâyet*'in Hindistan'a yaptığı bir ziyaret esnasında yayınlanmıştır. Bu, İran'ın belki de ilk gerçeküstü (sürreal) tarzında yazılan hikâyesidir (Gâvimi 2008). Hikâye geçmiş ve şimdiki zamanda anlatılmaktadır. Hikâyenin geçmiş zaman diliminde gerçekleşen anlatısında, asıl erkek karakter sevdiği fahişe kadını öldürmeden önce onun gözlerinden bir resim çizmiş, sonra kadının vücudunu parçalara ayırıp bir kazıcıyla birlikte mezara gömmüştür. Bu esnada mezar kazıcısı eski Rey kentine ait bir saksı bulmuş ve bu saksıyı onu erkek karaktere vermiştir. Erkek saksıyı eve götürüp temizlediğinde aynı gözleri saksının üzerinde görmüş, saksının üzerindeki resimden, ondan önce de birisinin kendisinin çektiği acının aynısını çekmiş olduğu düşüncesine kapılmıştır. Hikâyenin şimdiki zamanında ise, aynı saksı Rey kentinde Kur'ân okuyan bir yaşlı hurdacının eşyaları arasında ortaya çıkmaktadır. Hurdacının oturduğu yerin önünden bir nehir geçer ve aynı fahişe kadın bir gün nehirden çıplak çıkar ve halktan başörtüsü alarak hurdacının yanına gider. Bu kadın, asıl karakterin karısıdır, ama kocası dışında herkesle birliktelik yaşamaktadır; çoğunlukla yaşlı hurdacıyla birliktedir. *Hidâyet*'in gözünde kadın ve saksının ikisi de yaşlı hurdacının eline düşmüşlerdir ve bu aslında İran'ın içinde bulunduğu durumun bir özetidir. *Hidâyet* aşikâr bir şekilde İslamî geleneğin İran'da kötü bir etki bıraktığına ve ülkenin özlüğünü ondan aldığına inanmaktadır. *Hidâyet*'in farklı edebî türlerde yazılmış eserlerinde sürekli bu tema görülebilir. *Hidâyet* ve dönemin diğer bazı düşünürleri İslam'ı, İran'ın geri kalmışlık sebeplerinden biri olarak görmektedirler.

İslam karşıtlığının yanı sıra, *Hidâyet*'in hikâyeleri kendi döneminin genel söylemi olan İran milliyetçiliğini de yansıtmaktadır. Bu milliyetçilik Pehlevî hükümetinin kurulmasından önce ortaya çıkmış ve hükümet kurulduktan sonra, Rıza Şah ve onun etrafındakilerin

etkisiyle güçlenmiştir. Milliyetçi söylemin benimsenmesiyle, İran'ı bölgedeki gidişatın dışında tutmak ve ülke içindeki farklı etnik ve dinî grupları bir arada tutmak amaçlanmıştır. İran milliyetçiliği Hitler'in *Ariya* kavramına vurgu yaptığı dönemle eş zamanlı bir şekilde yükselmiştir. Dolayısıyla dönemin *İran-e Bastan* gibi bazı gazetelerinde her iki olgu yani İrancılık ve Hitler'in söylemi bir arada görülebilir.

İran ve Hitler Almanya'sının bu açıdan benzerliği, İran için önemli bir sorun teşkil etmiştir. İran bir taraftan Almanya ile Ariya ırkı üzerinden aynı söylemsel dünyayı paylaşırken, diğer yandan Alman mühendisleri İran'ın farklı bölgelerinde çalışmaktaydılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın Almanya'ya olan bu yakınlığı İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. Böylece İran'da zorunlu bir siyasi değişiklik ortaya çıkmıştır. Rıza Şah oğlunun tahta geçmesini istemiş ve bu istek işgalciler tarafından kabul edilmiştir. İran'ın eski Başbakanı Muhammed Ali Furugi bu geçişin sorunsuz gerçekleşmesine yardımcı olmuş ve yeni şahı meclise takdim etmiştir (Golşaeiyan 2014). Rıza Şah'ın tahttan indirilmesi ise, hükümeti boyunca susturduğu farklı toplumsal güçlerin birden ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu faktör de İran'ın toplumsal ve siyasal dengelerini yeniden değiştirmiştir.

İkinci Pehlevî Dönemi ve Romanın Yükselişi

Rıza Şah döneminde susturulmuş olan en önemli gruplardan biri, İslamî eğilimli gruplar olmuştur. Pehlevî hükümeti mollaların siyasetteki etkilerini farklı vesilelerle kısıtlamıştır. Aslında dinî açıdan Rıza Şah'ın yapmak istediği, din adamlarını belirli bir düzene tâbi tutmaktır; mesela devlet, molla adayları için yeni bir eğitim sistemi yaratmış ve bu sistemi sınava tâbi tutmuştu. Böylece, molla olmak isteyenler Kültür Bakanlığı sınavından geçerek istediği konuma ulaşabilirlerdi. Ayrıca, Rıza Şah döneminde Kum şehrinde Howze-i İlmiye kuruldu ve dinî meselelerin yönetimi bu mekâna ve devletin

gözetim ve denetimine tabii tutuldu¹². Rıza Şah'ın İran'dan gitmesi mollaların bu nezaret ve baskıdan kurtulmaları için bir fırsat teşkil etmişti. Mollalar hızlı bir şekilde örgütlenerek, İran'ın farklı bölgelerinde okullar kurdular. İlk dinî okullar Cameye Talimat-e Eslami (İslami Eğitimler Topluğu) tarafından kurulmuş, bu okullardaki derslerde hem modern ve hem de dinî konulara yer verilmiştir. Diğer taraftan dinî kesimler, bilhassa Fadaeiyan-e Eslam (İslam Fedaileri) bayrağı altında toplanan köktenciler, kendilerini düşman olarak değerlendiren gruplara saldırılar düzenlediler. Humeyni, ilk önemli risalesini Rıza Şah döneminde yaygınlaşan Şia'da reformist düşüncelerin aleyhine yayınlamıştır. Bu eser o zamanın dinî grupları için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Rıza Şah döneminde bastırılan diğer bir grup ise sol eğilimliler olmuştur. 1931 yılında yasa gereği bütün “iştiraki fikre” sahip olan örgütler yasaklanmıştır¹³. 1941'de tahta geçen Muhammed Rıza Pehlevî hükümetinin verdiği özgürlüklerle bu gruplar yeniden örgütlendiler ve İran'ın en önemli sol partisi, Tudeh, tekrar kuruldu¹⁴. Bu parti vasıtasıyla Rus Komünist Partisi İran'da etkisini arttırdı. Bu etki sadece siyasette değil, insanî bilimlerin tamamında hissedilmeye başladı. “Parti programında” İran, feodal bir ülke olarak tanımlandı ve parti politikasında ise Sovyetlerin isteklerine öncelik verildi. Bu partinin konumu ve kararları o günkü İran'da etkiliydi, zira siyasetle iç içe olan İranlıların çoğu bu partiye üye olmuşlardı. Ayrıca çoğu düşünür ve yazar da bu partiye üyeydi ve parti çizgisine uyumlu davranışlar ortaya koymuşlardı.

¹² Geniş bilgi için bk. Basiretmeniş 1378/1999.

¹³ Mecliste onaylanan ve yedi maddeden oluşan yasaya “memleketin istiklal ve emniyetinin aleyhine ikdam edenlerin cezalandırılma yasası” adını verdiler.

¹⁴ Tudeh Partisi Rıza Şah döneminde kurulmuştur; ancak 1316'da (1937) partinin 53 kişilik kurucu kadrosu tutuklanır. Parti, siyasi hayatına tekrar başladığında kuruculardan birçoğu yoktur.

1946 yılında “İran Yazarlar Kongresi”, İran ve Sovyetler Birliği Kültürel İlişkileri Derneği’nde gerçekleşti. İran’ın önemli şair ve yazarlarının katıldığı bu kongre, müşterek bir kararnameyle sonuçlandı. Edebiyatçılar, bu kararname ile faşizmle mücadele etmek, küresel barışı korumak, halkla sağlıklı ilişkiler kurmak ve ileri demokrasiler ve özellikle Sovyetler Birliği ile daha etkili bir iletişim kurma iradesini ortaya koydular. Bu kongreye katılan İranlı yazarların çoğu Tudeh Partisi’ne üyeydi. Tudeh Partisi’nin politikasına göre, dünya sömürgeciler ve sömürülenler olarak ikiye ayrılıyordu. Partiye bağlı olan yazarlar partinin görüşlerinden etkilenerek yazdıkları şiir ve romanlarda bu meseleye değindiler. Bu olguları Samet Behrengi’nin *Ulduz ve Kalaqha* (Yıldız ve Kargalar) ya da *Ulduz ve Erusak Sohangu* (Yıldız ve Konuşan Kukla) hikâyelerinde görebiliriz. Değindiğimiz ilk eserde, Behrengi bazı çocukların eserlerini okumamasını istiyor ve bu çocukları “1- hizmetçileriyle okula giden çocuklar, 2- pahalı arabalarla okula giden çocuklar” olarak belirtiyor (Behrengi 1344/1965: 3). Bu siyasi ideolojinin İran edebiyatı üzerinde yarattığı etkiyi en net şekilde şiirlerde görebiliriz. Bu dönemin şiirlerinin çoğunda “gece” ve “gündüz”, “bahar” ve “kış” gibi simgeler kullanılmaktadır; böylece edebiyatçılar iki farklı dünya arasında bir hat çizerek şimdiki zamanı “gece” ve gelecek olan sosyalist düzeni “bahar” veya “gündüz” olarak değerlendirmişlerdir (Meskoob 1989).

Kongre yönetiminde bulunan ve Tudeh Partisi'nin kurucularından olan Bozorg Alevî, bu dönemin önemli yazarlarından. Alevî, edebî faaliyetlerine 1930'larda başladı ve o yıllarda kısa hikâyeler yayınlattı, ama asıl önemli eseri 1952'de yayınlandı. *Çeşmhayaş* (Gözleri) adlı bu eserin kahramanı bir kadındır ve bu sebepten kendi döneminde çok ilgi toplamıştır. Eser hak ve adalet talebi ve zulümden kaçış olguları üzerine kurgulanmıştır. Alevî, bu kadınla birlikte farklı kurumlara göz atmakta ve birinci Pehlevî devletinde gerçekleşen yolsuzlukları anlatmaya çalışmaktadır. Aynı temaya sahip olan Sait Nefîsî'nin *Nime Rahe Beheşt* (Cennetin Yarı

Yolu) eseri, daha sert bir üslupla yazılmıştır. *Gözleri* eseriyle aynı yılda yayınlanan bu kitabın edebî değeri tartışılmakla birlikte, Rıza Şah ve etrafındakilere dönük olumsuz tasvirler ve roman karakterlerinin gerçek kişileri yansıtmaması, bu eseri dikkat çekici kılan hususlardır (Neffisî 2018).

Tudeh Partisi edebiyatta olduğu gibi siyasette de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin görüşlerini savunmuştur. Bu sebeple Tudeh, dönemin başbakanı olan Musaddık'ın petrolü millileştirme hareketine katılmamıştır¹⁵. İran'da petrol İngilizler tarafından bulunduğu andan itibaren çeşitli sorunlara yol açmış ve farklı devletler bu zenginlikten faydalanmak istemişlerdir. Ayrıca petrol İran'da farklı kurumların kurulmasına da neden olmuştur. Bu kurumlar içerisinde radyo da yer almaktaydı. Radyo platformunda bazı yazarlar kendi hikâye ve çevirilerini paylaşma imkân buldular¹⁶. Petrol sektörüne bağlı faaliyet gösteren firmalarda birçok İranlı işe alındı ve bu sektör gittikçe büyüdü. Bu sebepten Musaddık'ın yapmak istediği şey, İranlıların çoğuna anlamlıydı. Ama siyasi anlamda ayrışmalar yaşayan toplumda herkes millileştirme hareketine farklı açılardan yaklaştı ve bu yüzden bu hareket istenen etkinliğe ulaşamadı. Musaddık kabinesi ve millileştirme hareketi *Derbar*, din adamları ve Amerika'nın işbirliğinde tertiplenen bir darbeye maruz kaldı¹⁷ ve böylelikle Musaddık'ın kabinesi düştü¹⁸. Bu aşamadan sonra Şah tekrar bir grubun devlete yönelik tahribatıyla karşılaşmamak için toplumsal hayatı daha sıkı denetlemeye başladı. Denetimi mümkün kılmak için yeni kurumlar kuruldu. Devletin bu

¹⁵ Tudeh Partisi'nin projesi İran'ın güney bölgesinde bulunan petrolü millileştirmek ve kuzey bölgesinde elde edilen petrolü Sovyetlerle paylaşmaktı.

¹⁶ Petrol İran romanlarında hem de bir kurum ve hem de bir tema olarak etkili olmuştur. Bu hususta bk. Ghanoonparvar 2015: 199-212.

¹⁷ Bu darbe hakkında bk. Abrahamiyan 2013.

¹⁸ Ahmed Mahmud'un *Komşular* eseri bu dönemi bir alt sınıftaki ailenin gözünde anlatmaktadır. Ayrıca Celal Al-i Ahmed'in *Sargozasht-e Kanduha* (Bal Kovalarının Hikâyesi) yine bu bağlamda değerlendirilebilecek eserlerdendir.

kararı sadece Musaddık'ın hükümetinde yaşanan olaylardan dolayı değildi, belki 1948'de Şah'a karşı düzenlenen suikast da, bu yeni düzenlemelerin oluşmasında etkili olmuştur¹⁹. Bu aşamada kurulan en önemli kurum SAVAK'tır. Bu kurum başbakanlığa bağlıydı ve toplumsal düzeni ve siyasi grupları denetlemekle görevliydi. SAVAK'ın kurulma sebebi: “ülkenin emniyetini korumak ve amme yararına olmayan her türlü komployu önlemek”ti (Kanun Sazman Emniyet ve Ittilaat-e Keşvar 1335/1957). SAVAK'ın 1957'de kurulması İran'da sansür mekanizmasını da genişletti. Zira yazıların içeriğine bakmak SAVAK'ın görevleri içerisinde yer almaktaydı. Bu mesele yazıların daha mistik hale gelmesine sebep oldu, ayrıca baskı hissinin ülkede daha da yaygınlaşmasına yol açtı. SAVAK esas olarak sol grupları hedef almış, İslamî gruplara ise daha toleranslı davranmıştı. Mesela SAVAK camilere girmekten imtina etmiş ve yakaladığı İslamî grupların üyelerine sertlik dozu daha düşük uygulamalarda bulunmuştur. Tabi bu tavrın alınmasında İslamî grupların ve şahısların devlet üzerinde kurdukları baskı da önemli rol oynamıştır. Mesela İran'da ilk silahlı mücadeleyi bir İslamî örgüt düzenlemiş; ama bu grubun üyeleri yakalandıktan sonra idam cezaları bazı Ayetullahların ricası nedeniyle kaldırılmıştır. Bu hususlar bir yana, SAVAK daha merkeziyetçi bir devletin kurulmasında ve bir düzen tesis edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

SAVAK'ın etkili olduğu yıllarında yazılan romanlar çoğu sansüre maruz kalmıştır. Bu yazılardan biri Sâdık Çubek'in 1342'de (1963) yayınladığı *Tangsir* (Sızmayan Leke) romanıdır. O yıllara damgasını vuran eserlerin içerisinde çoğunlukla dinî motifler bulunmaktadır. *Tangsir* bölgesinde yaşayan ve parasını Buşehr'in valisi ile bu valiye yakın olan bir tacire faiz elde etmek için veren Zar Muhammed, daha sonra parasını geri alma konusunda sorunlar

¹⁹ Böyle bir kurumun kurulması amacıyla Musaddık döneminde çabalar başlamıştı. Bu bağlamda kurulan ilk kurumun adı Toplumsal Emniyeti Muhafaza Konseyi idi.

yaşamaktadır. Sürekli parasını talep eden ve ret cevabı alan Zar Muhammed bir gün pazarın ortasında şöyle haykırır: “*Bu nasıl bir şehir, hâkimi hırsız, avukatı hırsız, seyyidi hırsız*”. Bu adaletsizliği gidermek için Zar Muhammed, istihare ettikten sonra şehir hâkimlerini öldürmeye kalkar ve bu esnada zulme uğrayan halk da ona destek verir. Zar Muhammed hâkimleri öldürdükten sonra ailesiyle gemiye binip başka bir ülkeye gider. Kahramanlık dolu bu hikâye ve onun dinî motifleri bazı solcu-İslamcı gruplar üzerinde güçlü izler bırakmıştır.

Çubek *Sang-e Sabur* (Sabır Taşı) eserinde bilinç akışı tekniği ile İran’daki orta ve alt sınıfın çile dolu ve çalkantılı hayatını anlatmaktadır. Bu sınıf, toplumsal sorunların ve hurafeye dayalı inançların etkisi altındadır. Çubek, çoğu hikâyelerinde Allah’ı ve dini aşağılamakta, kabadayılardan ve fahişelerin dili ile alt sınıfın durumunu tasvir etmektedir. Kendisi, hükümete karşı bir pozisyon almamış ve böylece hapis cezası ile karşılaşmamıştır. Bu yüzden yaşadığı yıllarda yeteri kadar tanınmamış ve eserleri toplumda bir karşılık bulmamıştır.

Çubek’in eserlerinin alt tabakaya dikkat çekmesi onu bir dönem için kültürel ortamda yalnızlaştırsa da eserleri İran’ın nasıl bir yeni dünyaya yürüdüğünün göstergesiydi. Eserlerinde toplumsal güvenin zedelenmesini ve köyden şehre yeni gelenlerin davranışlarını betimleyen Çubek, aslında İran’ın o günkü durumunun bir tablosunu çizmektedir. 1960’lar İran’ın kalkınma sürecinin başladığı yıllardır. Alinagi Alihanî’nin 1960’larda dönemin Ekonomi Bakanı olmasıyla İran ekonomisinde ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. İran, farklı batı ülkeleriyle sanayi alanında çeşitli anlaşmalar imzalamış, bu dönemde ülkede önemli firmalar kurulmuştur. Bu dönemde köylerden şehirlere insan göçünün yaşanmasıyla önemli toplumsal değişimler de yaşanmıştır. Bu göç hareketi, köy kültürünün bir kısmının şehirlere yaygınlaşmasına sebep olmasıyla birlikte, bazı şehir adetlerinin hızla yaygınlaştırmıştır. Fala bakmak, yılan, ayı ve maymun oynatmak, sokaklarda zincir kırmak gibi âdetler şehir hayatında da görülmeye

başlamıştır. Eserlerinde yansıttığı üzere Çubek, bu olayların kökeninde cehalet olduğunu vurgulamaktadır.

Bu bakış açısı sadece romanlarla sınırlı değildir; Gulâm Hüseyin Sediqî²⁰ ve Ehsan Narâgi de o yıllarda Sosyal Araştırmalar Enstitüsünü kurarak toplumdaki dengesiz gidişata dikkat çekmişlerdir. Gulâm Hüseyin Sâedî ve Celal Al-Ahmed gibi roman yazarları bu enstitüye ciddi katkılarda bulunarak, antropolojik anlamda değerli eserlerin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. İran'ın farklı bölgelerindeki topluluklarının vaziyetini göstermeye çalışan ve görece devletten bağımsız olan bu enstitünün yanı sıra, devlet bilhassa eğitimsiz kesimleri bilgilendirmek için Cehaletle Mücadele Kuruluşu²¹ ve Bilgi Ordusu adlı iki kurum kurdu. Öğretmenler, Bilgi Ordusu vasıtasıyla, zorunlu askerî hizmetlerini köylere gidip eğitim vererek yerine getirdiler. Bu dönemde İran hızlı bir kalkınma gerçekleştirmeye çalışmışsa da, bunun için gerekli alt yapı ve insan kaynağından yoksun olduğundan, insan kaynağı sorununu çözmek için farklı ülkelerden farklı nitelikte bireyler ülkeye getirtilmiştir.

Devlet bu adımları atarken, aynı zamanda siyasi ortamı daraltan ve eleştiriyi sınırlayan uygulamalara da imza atmıştır. Alınan tedbirler, okumuş kitlelerin faaliyetlerini kısıtlayan sonuçlar doğurmuştur. Bu konjonktürde İslamî gruplar, hem siyasi atmosferden hem de hızlı modernleşmeden rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Bu gruplar farklı dönemlerde çeşitli itirazlar ortaya koymuşlarsa da, bunun en etkili Mart 1963'te devletin reform politikalarını protesto eden Humeyni'nin tutuklandığı sırada gerçekleşmiştir. Humeyni'nin itirazı reformların özellikle iki maddesine ilişkin olmuştur: Bunlar; kadınların oy vermesi ve Kur'ân'dan başka bir kitap üzerine yemin etmenin kabul edilmesidir.

²⁰ İran'da sosyoloji bölümünün üniversitelerde yerleştiren ve Sosyal Bilimlerin Babası olarak tanımlanan bilim insanıdır.

²¹ سازمان پیکار با بی‌سوادی bu kurum 1343'de (1965) kuruldu.

Bu dönemde tutuklanan Mehdi Bezirgân²² sivil toplum üzerinde artan baskının olası sonuçlarını şu cümle ile özetlemiştir: “*Biz kanun yoluyla sizinle konuşan son kişileriz; bizden sonra gelenler sizinle silah yoluyla konuşacaklar*” (Nejati1377/1998: 560,561).

Yaklaşık 7 yıl sonra, İran’da sol grupların inisiyatifinde silahlı bir mücadelenin başlamasıyla Bezirgân’ın dikkat çektiği riskler gerçekleşmiştir. Sol hareketi destekleyen yazar ve şairler, 1960’lı yılların sonunda solun partizan hareketlerine destek vermişler ve “halkın yolunda” ölenlerin yüceliğine methiyeler düzmüşlerdir. İran edebiyatında bu konunun en önemli örneği Ahmed Şamlu’nun *Vartan* şiiridir. Samet Behrengi’nin *Küçük Kara Balık* hikâyesi ise, farklı gruplar arasında yaygın şekilde okunan bir hikâye olmuştur. Partizan hareketler üzerine yazılan veya bu hareketi yücelten romanlar, 1970’lerde İran’da partizan hareketlerin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu romanlarda silahlı mücadele sembolik bir biçimde ve sıradan halkın kahramanlıkları olarak tasvir edilmiş veya İslami ritüellerle dile getirilmiştir. Bu hareketlerin yüceliğini romanda tasvir eden en dikkat çekici eser Sîmîn Danişver’in 1969’da yazdığı *Su ve Şun* eseridir. Romanın kahramanlarından Yusuf, vatansever ve kahraman birisi olarak 2. Dünya Savaşı esnasında şehit olur²³. Onun ölümü, eşi tarafından Siyâvuş²⁴ ve Hz. Hüseyin’in hikâyesiyle birleştirilerek anlatılır. Romanın son cümlelerinde yazar, bu hikâyenin nasıl geniş bir

²² Mehdi Bezirgân, Nehzat Azadi (Özgürlük Harekâtı) örgütünün kurucularındandır ve devrimden sonra İran’ın ilk başbakanı olmuştur.

²³ İran İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsızlığını ilan ettiği halde Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İran’ın güney bölgesinde yer alan bazı aşiretler İngilizlerin işgaline karşı savaş açtılar. Bu roman o günlere sürekli atıflar yapmaktadır.

²⁴ *Şahname*’de adı geçen kahramanların biridir; Rüstem tarafından eğitilmiştir. Bu eserde *Şahname*’de geçen hikâye bir bütün olarak değil sadece kahramanın doğru söylediğini anlamak için ateşe atılması ve ateşin onun suçsuzluğunun karşısında sönmesi boyutuyla ele alınmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ilgili eserde metinlerarasılık kullanımı olduğu da söylenebilir.

karşılık bulacağını şu şekilde belirtmektedir: “...*Ve rüzgâr her ağacın haberini başka bir ağaca götürecektir ve ağaçlar rüzgârdan soracaklar: yolda gelirken güneşi gördün mü?*”. Kısaca, bu yıllarda edebî türler kendi çaplarında bu hareketlere destek vermişlerdir.

Danişver bu romanla ün kazanmışsa da, şöhretinin bir kısmını eşine diğer kısmını ise “ilk” kadın romancı olmasına borçludur. Emine Pakravan, Danişver’den önce roman yazan bir diğer kadın yazar olsa da, eserleri Farsça olmadığı için burada kendisine değinilmeyecektir. Ayrıca 1968’de Goli Tarakki, *Su ve Şun*’a tema olarak benzeyen *Man ham Che Guevara Hastam* (Bende Che Guevara’yım) adlı ilk kısa hikâyelerini yayınlamışsa da, bu çalışmalar roman niteliği taşımadığı için kendisi ilk kadın roman yazarı olarak değerlendirilmemektedir. Danişver eserlerinde, halka sıcak gelen bir dil kullanmış ve halkın umutlarına temas eden bir bakış açısına sahip olmuştur. Danişver, Celal Al-i Ahmed’in karısıdır ve bu, Danişver’in ün kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Celal Al-i Ahmed İran’ın muasır tarihinde hem romanları ve hem yazdığı toplumsal değerlendirmelerle önemli etkiler bırakmıştır. Onun önemli eserlerinden biri 1958’de yayınlanan *Müdür Medrese* (Medresenin Müdürü) adlı romanıdır. Al-i Ahmed bu romanda öğretmenlikten yorulan ve müdür olarak çalışmak isteyen bir karakteri tasvir etmektedir: “*Baktım halkın çocuklarına 10 yıldır aynı A ve B’yi öğretip durmuşum ve artık onların salak salak bakışlarına, anlattığım bu saçma sapan şeylere tahammül edemiyorum... Yani eşek olacağıma müdür olayım dedim*” (Al-i Ahmed 1345/1966: 7). Bu nedenle öğretmen karakter, öğretim bakanlığına gidip orada birine kendisini müdür yapsın diye para teklif eder. Sonra da müdür olup bir köy medresesine geçip çalışmaya başlar. Ama bu iş sandığı kadar kolay değildir ve birçok öğretmen, veli ve öğrencinin yarattığı sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Bu konumda çalışmaktan hoşlanmayan öğretmen, önüne çıkan bu problemlerle başa çıkmanın da zor olduğunu anlayıp şu kararı verir: “*Bir gün çayımı iş yerinde içtikten*

sonra şu önümdeki adalet bakanlığının kâğıtlarından birini aldım ve üzerine istifa dilekçemi yazdım” (Aynı: 169). Gerçekçi bir dille yazılmış olan bu eser bir taraftan insanın toplumda nasıl ezildiğini gözler önüne sererken, diğer taraftan II. Pehlevî dönemindeki toplumsal yapıyı ve bürokratik işleyişi eleştirmektedir.

Al-i Ahmed daha sonraki çalışmalarında daha otobiyografik yazılar kaleme almıştır. *Sangi bar Guri* (Mezar Üstüne Bir Taş) kendisinin çocuk sahibi olamamasını, *Hasi dar Migat* (Migat’da Toz) ise hacca gitme macerasını anlatan yazılardır. Al-i Ahmed’i İran düşünce tarihinde önemli kılan bir diğer husus Heidegger’den aldığı ve İran hakkında kullandığı *Garbzadegi* (Batı Düşküllüğü) kavramıdır²⁵ ve kendisi 1962’de aynı adı taşıyan bir eser yayınlamıştır. Batı Düşküllüğü, Batı kültürünü ve medeniyetini sorgusuz ve sualsiz kabul etmektir. Hâlbuki İran toplumu Batı’nın elde ettiği bilinç (self conscious) seviyesine ulaşmamıştır. Burada Batı, coğrafi, kültürel ya da siyasi bir entite (öz varlık) değil, ontolojik bir varlık olarak anlaşılmalıdır. Al-i Ahmed bu meseleyi irdelerken, İran’ın büyük bir sorunla karşı karşıya olduğuna dikkat çekmekte ve bu sorunlardan İran’ın kültürel özüne ve esas olarak İslam’a dönerek kurtulabileceğini belirtmektedir. Sunduğu bu bakış açısıyla Al-i Ahmed bir İslam ideolojisinin oluşumuna yardımcı olmuş ve İran devrimi sürecine katkı sunmuştur.

Sansür engeline rağmen bu eserler İran’da yazılmıştır. Sansür uygulamalarında devletin farklı kurumları etkili olmuş ve ayrıca gazetelerin denetlenmesinde devlet memurları da basım merkezlerinde görevlendirilmişlerdir. Hiç kuşkusuz sansür, İran romanını derinden etkilemiş ve romanların estetik bütünlüğünü bozmuştur. Aynı zamanda, yazarların özgürlük alanını kısıtlamış ve bazı konuları irdemelerini engellemiştir. Bu durum, İranlı yazarları sembolizme ve mit yaratmaya

²⁵ Aslında Al-i Ahmad bu kavramı Ahmad Fardid’den, Fardid ise kavramı Heidegger’den almıştır.

yöneltmiş ve böylece biçimi önemsemeye sevk etmiştir. Bu eğilim yazarların yaratıcılığını arttırmamışsa da, roman kurgusunun daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Sembolizmi yazılarında en çok kullananlardan biri Gulâm Hüseyin Sâedi olmuştur. Sâedi yazar olarak tanımlandığı ilk yıllarda roman denemesi yapsa da onu İran edebiyatında kalıcı kılan kısa hikâyeleridir. Yazarın yaşadığı bu değişim, İran'ın toplumunda farkındalık yaratma konusunda hikâyenin daha güçlü bir araç olduğu inancına dayanmıştır. Sâedi'nin en önemli iki hikâyesi *Şeb neşîni ba şukûh* (Şahane Gece Oturmaları) ve *Azâdârân-i Beyel*'dir (Bayel Ağıtçıları). Ayrıca *Gâv* (İnek) hikâyesi İran edebiyatına ve sinemasına damga vuran eserlerden biridir. Sâedi hikâyelerinde sürekli fareler, köpekler ve normal olmayan insan karakterleri göze çarpmaktadır.

İran romanının gelişimine katkı sunan diğer önemli bir unsur, 1950 ve 1960'larda farklı dillerden edebî eserlerin Farsçaya tercümesidir. Bu süreçte, Sartre, Faulkner, Camus ve Hemingway gibi Batı'nın önde gelen yazarlarının eserleri Farsça diline kazandırılmıştır. Bu çeviriler sayesinde İranlı yazarlar, yeni edebî kaynaklara erişme imkânına kavuşmuşlardır. Ama bu eserler de sansüre maruz kalmıştır. 1970'lerde İran'da "sizi yanlış yönlendirecek kitapların listesi" başlıklı bir liste yayınlanmıştır. SAVAK tarafından hazırlanan bu liste, ülkenin bütün kitapevlerine dağıtılmıştır. O listede yer almış tercüme eserlerin çoğu dünya edebiyatında öne çıkan eserlerdir (Dabashi 2008: 120 ve 121). Bu eserler arasında, Jack London, *Vahşetin Çağrısı*; Ethel Lilian Voynich, *Godfly*; John Steinbeck, *Gazap Üzümleri*; Bertolt Brecht, *Ana ve Kafkas Tebeşir Dairesi*; Emile Zola, *Germinal*; Ignazio Silone, *Ekmek ve Şarap* bulunmaktadır.

İran'da sansür uygulamaları ve yeni edebî akımların görünürlük kazanması, roman yazımında çeşitli değişikliklere neden olmuştur. Kaleme alınan yeni romanlar, daha çok post-modern akımlara yakın olmuşlar ve önceki romanlara kıyasla anlatı, zaman ve mekân gibi konularda ciddi farklılıklar arz etmişlerdir. Bu dönemin önemli

yazarlarına örnek olarak Huşeng Golşiri, Rıza Beraheni, Takı Mudderrisî ve Behram Sâdikî gösterilebilir. Golşiri'nin 1969 yılında yayınlanan *Şazde Ehtejab* (Prens Ehtejab) adlı romanı, bu akımı yansıtan önemli eserlerden biridir. Bu romanda Prens Ehtejab isimli, sürekli öksüren bir Kaçar prensinin, gecedен sabaha kadar aklından geçen hatıralar aktarılmaktadır. Bu roman, halka zulmetmiş bir hanedanın son temsilcisinin yaşamını anlatmaktadır. Bu romanda kadınlar, kocaları tarafından aldatılan, kendilerini günlük hayata adanmış ve toplumda yer edinemeyen bir kesim olarak tasvir edilmektedir. Romanda, Kaçar Hanedanlığı odak noktasına alınsa da, esas olarak Pehlevî devrinin geneline yapılan bir eleştiri söz konusudur.

İran'ın ilk post-modern eseri olarak tanımlanabilecek *Rûzgâr Dûzehî Âgâ-yi Ayâz* (Ayaz Beyin Cehennemlik Günleri) 1970'te yayınlanmıştır. Roman aslında İran'ın irfanî edebiyatında iyi bilinen ve Mahmud Gaznevi'nin Maşuk/kulu olan Ayaz'la yaşadığı hikâyeyi anlatmaktadır. Bu eser, tarihsel kronolojiye sadık kalınmayarak ve kurgusal zamanda ileri ve geri gidilerek İran'da şiddet tarihinin anlatıldığı bir romandır. Bu eserde istibdat kendisini uzun monologlarda göstermekte ve halk bu eserde bir mef'ul olarak önümüze çıkmaktadır.

Fars romanının sansüre maruz kalmasıyla ve yazım tekniklerinde geçirdiği değişimlerle gitgide karmaşık ve müphem bir hal almasına rağmen, halk roman türüne ilgi göstermeyi sürdürmüştür. Kanun-e Nevisandegan'ın (Yazarlar Derneği)²⁶ 10- 19 Ekim 1977'de Alman Konsolosluğu'nun Goethe Enstitüsü bahçesinde düzenlediği Edebiyat Gecelerine katılan insan sayısı bu durumu desteklemektedir. 10 gün süren bu etkinlikte, 60'dan fazla yazar ve her gece yaklaşık on binin üzerinde dinleyici kitlesi yer almıştır. Şiir okumaktan ziyade sansürü ve mevcut düzendeki tıkanıklığı hedef alan bu toplantılarda, konuşmalar her gece biraz daha sertleşmiştir. Bu sertleşmenin doruk noktası,

²⁶ Bu dernek 1347'de (1968) kurulmuştur. Dernek kurucuların çoğu sol akımlara yakın kişilerdir.

üçüncü gecede Sait Sultânpur'un şiir okuyacağı sırada gerçekleşmiş, kendisi sözlerine: “*Kara yılların kırılmışları, özgürlüğün susamışları, merhaba*” diyerek başlamıştır. Ama diğer yazarlar, daha sakın bir üslup benimsenmesini talep etmişlerdir. Bu toplantıda İranlı yazarlar, rejimin uyguladığı sansür ve baskı politikasına dönük sert konuşmalar yapmışlardır²⁷. Jean-Paul Sartre ve Simone de Beauvoir ve Michel Foucault gibi aydınlar bu toplantıya destek vermişlerdir. Birçok tarih yazarına göre düzenlenen bu etkinlikler devrimin fitilini ateşlemiş ve konuşmaların etkisi farklı ortamlarda da yankı bulmuştur. Humeyni bu gecelerin ardından mollalara hitaben, “sizde bir şeyler yazın ve konuşun ve olaylara sessiz kalmayın” demiştir. Ama mollalar faaliyete geçmeden önce, *Ittilaat* gazetesinde Humeyni’yi aşağılayan bir yazı yazılmıştır. “İran ve Kırmızı ve Siyah Sömürü” adlı makalenin yayınlanmasından sonra (Reşidî Mutlak, 17.10.1356) halk bu makaleyi protesto etmeye başlamıştır. Ama Marksistler de rejim karşıtlığını hiçbir zaman terk etmemişlerdir. Belirsizlik ortamında kitleler, umut ve umutsuzluk arasında gidip gelmişlerdir.

Bu dönemde, kaygılarla dolu karanlık ortamı en iyi biçimiyle Hurmuz Şehdadî, *Şeb Hol* (Korku Gecesi) adlı romanında anlatmaktadır. Roman meşrutiyet döneminde bestelenmiş bir şarkıyla başlayıp, aynı şarkının devamıyla bitmektedir: “Morg-i seher nale sar kon... (sabah kuşu figan eyle ...)”. Bu eserde hikâye anlatım biçimi, zaman ve mekân sürekli değişmekte, ayrıca romanın genelinde mitolojik ve kültürel konulara sürekli gönderme yapılmaktadır. Bu özellikler romanı okunması zor bir eser haline getirmektedir/dönüştürmektedir. Romanın değindiği meseleler arasında genç talebelerin yaşamı, aydınların düşünceleri, üniversitelerdeki protestolar ve 1953 darbesi yer almaktadır. Romandaki bazı

²⁷ Bu konuşmalar sonraları *Dah Şab, Şabhaye Şaeran va Nevisandegan dar Anjoman Farhangi Alman* adıyla 1978’de Emir Kebir Yayınevi tarafından yayımlandı. Günümüzde bu kitap bazı değişikliklerle İslamî çevreler tarafından da basılmıştır.

karakterlerin, tasvir edilen olaylar sırasında psikolojik sorunlar yaşadığı da görülmektedir (Şehdadî 1357/1978).

Sonuç

İran’da roman yazımı, toplumsal ve siyasi gelişmelerden etkilenmiş ve mevcut siyasi düzene bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Roman yazarları farklı yazı kalıplarını deneyerek, toplumda ve siyasette oluşmuş vaziyeti kendi tahayyül güçleriyle sindirmeye çalışmışlar ya da bu vaziyeti destekleyen bir pozisyon almışlardır. Mevcut durumu kabul edilir kılmak için hayali bir dünya kuran yazarlar da görülmektedir. İran romanının farklı akımlarının tümünde siyasete karşı, eleştirel bir tavır söz konusudur. İncelediğimiz dönemde İran romanı, siyasi meselelere eğilen ve çoğunlukla siyaseti değiştirmeye çalışan bir özelliğe sahiptir. Tarihsel boyutları olan ilk romanlar, siyasi ve toplumsal durumla doğrudan ilişki kurmak yerine, mevcut durumu yansıtabilmek amacıyla tarihte gerçekleşmiş bir olaydan yardım alarak kaleme alınmışlardır. Böylece eski olgulara dayanarak bir “hayali cemaat” ve “kimlik” inşa etmeye çalışmışlardır. Sonraki dönemde gelişen sürrealist ve eleştirel akımlar ise, kurumların ve kültürün olumsuz taraflarına vurgu yapmışlar ve bürokratik düzeyde sorunların kaynağına dikkat çekmişlerdir. Pehlevî ’nin son yıllarında ortaya çıkan eleştirel, gerçekçi ve aynı zamanda Sihirli Realizm ve Postmodern akımlar, toplumu olduğu gibi değil, onun gerçekliğini farklı bir düzeye indirgeyerek kabul etmişlerdir. Ayrıca bu romanlar, daha çok eleştirel boyutuyla öne çıksalar da, toplumun değişmesi talebini de dile getirmişlerdir. Bu romanlar toplumun eksikliklerini gözler önüne sererken, düzenin bazen şiddetle bazen akılla değiştirilebileceğini vurgulamışlardır. Bu dönemde yazılan romanların çoğu, okurun mevcut durum hakkında bir farkındalığa sahip olması amacını taşımıştır.

Meşrutiyetten İslam devrimine kadar uzanan süreçte incelediğimiz romanlar, benzer meselelere dikkat çekmekte ve toplumsal düzenin iyileşmesi için benzer ilkeleri savunmaktadırlar. Bu

yıllarda adaletsizlik konusu, romanlarda en fazla işlenen temalardandır. Pehlevî döneminin son yıllarında yargı eskiye kıyasla daha ileri bir noktada olmuşsa da, toplumsal ve ekonomik yaşamda insanlar adaletten yoksun olduklarına inanmışlardır (Abdi 1385/2006). Bu dönemde toplumsal düzenin olumlu taraflarına değinen eserler yok denilecek kadar az sayıdadır. Diğer taraftan, kaleme alınan eserlerde dinî konulara değinilirken, bunun daha ziyade bir din eleştirisi üzerinden yapıldığı görülmektedir²⁸. İslam devrimine yakınlaştığımız yılların romanlarında ise, Batı karşıtlığının güçlendiği göze çarpmaktadır. Bu dönemden önce yazılan romanların çoğunda tersi bir durumun söz konusu olduğu ve Batı ülkelerinin övgüyle anıldığı görülmektedir. Ayrıca incelediğimiz dönemde siyasi olayları doğrudan konu edinen az sayıda roman da bulunmaktadır. Roman yazarları için toplumsal meselelerin daha fazla ağırlık taşıdığı gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

? (2005). *Juhud Koşan*. Düz. Harun Vahvman, İsveç: Arazn.

“Kanun Sazman Emniyet ve Ittılaat-e Keşvar” (1335/1957). Majles. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/94776>

Abdi, Abbas (1385/2006). “Daramadi bar Şeklgiriye Engelab İslamî”. *Pajuheşname Metin*, S. 33.

Abolhasani, Ali (1385/2006). “Zamane ve Karname Muhammed Mesut”. *Tarih Moaser İran*, S. 40, s. 115-180.

Abrahamiyan, Ervand (2013). *The Coup: 1953, The CIA, and The Roots of Modern U.S.-Iranian Relations*. The New Press.

Abulhasani, Ali (1385/2006). “Zamane ve Karname Muhammed Mesut”. *Tarih Moaser İran*, S. 40.

²⁸ Makalenin içerisinde değindiğimiz gibi Ahmed Mahmud, Sâdık Çubek ve Al-i Ahmed’in bazı eserlerinde dinî öğelere şahidiz.

- Ademiyet, Feridun (1362/1983). *Emir Kebir ve İran*. Tahran: Harezmi.
- Afary, Janet (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911*. Columbia University Press.
- Afary, Janet 1385. *Engelab Meşrute İran*. Çev. Rıza Rezâei. Tahran: Bistoun.
- Ajudani, Mashallah (1385/2007). *Meşrute İrani*. Tahran: Ahtaran.
- Al-i Ahmed, Celal (1345/1966). *Müdir Medrese*. Tahran: Parastu.
- Ariyanpour, Yahya (1372/1993). *Az Saba ta Nima*. C. 1, Tahran: Zavvâr.
- Basiretmeniş, Hamid (1378/1999). *Olama ve Rejime Rıza Şah*. Tahran: Oruj.
- Bayat, Mangol (1991). *Iran's First Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909 (Studies in Middle Eastern History)*. Oxford University Press.
- Behrengi, Samad (1344/1965). *Ulduz ve Kalaqha*, Yayın: ?.
- Cemil Said Bey (2014). *İran Mektupları*. Haz. Ali Ergun Çınar, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dabashi, Hamid (2008). *İran: Ketlenmiş Halk*. Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Danişver, Sîmîn (1349/1970). *Su ve Şun*. Tahran: Harazmi.
- Emini, Ali Ekber (1380/2001). *Gofteman Adabiyat Siyasi İran dar Astane do Engelab*. Tahran: Sirang.
- Gâvimi, Mahvaş (1387/2008). “Buf-e Kur ve Şazde Ehtejab: Do Roman Sürrealisti”, *Pajuheşname Olum-e Ensani*, S. 57, s. 317-334.
- Ghanoonparvar, M.R. (2015). “Oil and Persian Fiction, Literary Depictions of Coping With Modernity and Change”. *Iran in the Middle*

East; Transnational Encounters and Social History, Ed. H.E. Chehabi, Peyman Jafari ve Maral Jefroudi, London: I.B.Tauris, s. 199-212.

Golşaeiyan, Abbas Goli (1393/2014). *Yadaştahaye şehrvār Bist*. İnternet yayını: İran Liberal.

Greenblatt, Stephen (1980). *Renaissance Self-Fashioning*. University Chicago Press.

Hutcheon, Linda (2004). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York: Routledge.

Katouziyan, Mohammad Ali H. (1374/1995). “Darbare Jamalzade ve Jamalzadeşınası”. *Kelk-e Mehr*, S. 67.

Kesrevi, Ahmed (2537/1978). *Tarih Meşrute*. C. 1, Tahran: Emir Kebir.

Kumar, Rajender (1384/2005). “Muhammed Mesut Dehati ve Asaraş”. *Pajuheshname Adabe Ghenaiei*, S. 5, s. 109-116.

Lukács, Georg (1965). *The Historical Novel*, Merlin Press.

Lukács, Georg (1971). *The Theory of the Novel: A Historico-Philosophical Essay on the Forms of Great Epic Literature*. MIT Press.

Lukács, Georg (1974) *Soul and Form*. London: Merlin Press.

Macherey, Pierre (1978). *A Theory of Literary Production*. London: Routledge.

Makki, Hosein (1381/2002). *Zendegiye Siyasi Soltan Ahmad Şah*. Tahran: Emir kebir.

Meskoob, Shahrokh (1989). “Negahi be Şere Mutaahed Farsi dar Dahe Si ve Çehel”. *İran Name*, S. 4, s. 555-583.

Nefîsî, Sait (1397/2018). *Nime Rah Beheşt*. Tahran: Mahris.

Nejati, Gulâmırza (1377/1998). *Şast Sal Hedmat ve Mogavimet*. C. 1, Tahran: Resa.

Payande, Hüseyin (2012). “İran Romanından Bir Bakış: Geçtiğimiz Yol ve Geleceğimizin Yolu”, *Hosseinpayandeh*.

<http://hosseinpayandeh.blogfa.com/post/26> (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

Reşidî Mutlak, Ahmed (1356/1979). “İran ve Estemar Sorh ve Siyah”. *Ittilaat*, S. 15506, s. 7.

Sartre, Jean-Paul (1363/1984). *Edebiyat Çist*. Çev. Abolhasan Najafi ve Mostafa Rahimi, Tahran: Ketab Zaman.

Simpson, Paul (1993). *Language, Ideology and Point of View*, London: Arnold.

Soofizadeh, Abdolvahi (2013). “I ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32. S. 54, s. 183-194.

Şehdadî, Hurmuz (1357/1978). *Şab Hol*. Tahran: Ketab-e Zaman.

Wuthnow, Robert (1989). *Communities of Discourse: Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightenment and European Socialism*. Cambridge: Harvard University Press.

EXTENDED ABSTRACT

The novel could show a complex aspect of social life and also, it is a medium for representing different voices of society. The novel in Iran is a new phenomenon and in spite of its short history, we can find a considerable amount of novels written in this period. These novels closely observed the social changes and reacted to the social life of Iranians. Together with showing the social changes, different discourses of the political sphere have been reflected in the novels. Related with this issue, two questions would come up, "How did the Iranian novel reacted to social and political events, and how it is affected by them?" To answer these questions, we focused on the late years of Qajar until the Islamic Revolution. In this era, we briefly discuss the important political events together with the social changes. Also, we tried to examine these changes and events with the content of the novels written in this era. Therefore we tried to shape the quality of the relationship between society and novel by emphasizing on the similarities among them. Also, we tried to show the differentiation of political events and discourses with the novels. Most of the first Iranian Novels written in Qajar era had historical content, but with the establishment of the Constitution in 1906, novels gained political content with emphasizing on the social problems. In early Pahlavi era whit manifests of the new social and political orders, criticizing social issues became even more evident in the novels. Also, the state has held new rules about publications, such as banning books which are against religion. When Mohammad Reza Pahlavi came to power, some repressed groups found an area to present their ideas to the public; along with, new content and genres appeared in novels. The emergence of various genres and the rise in the number of translated novels led to the advancement of written literature in Iran. In the mid-Pahlavi era, the state constructs new mechanisms for censorship. The authors therefore strongly opposed this censorship and played an important role in waking people up for social oppression. In the last years of the Pahlavi, censorship was the main challenge of the state and liberation was the main demand of people. In this era authors not only were political by their novels but also engaged in political acts. In this study, we found that most of the Iranian novels have reacted to political events and social problems; also, the novels of this era attempted to criticize the ongoing problems of society. However, novels usually did not discuss a specific case in depth, but they articulate a special political case with a different range of social issues. On the other hand, the general subjects that contemplated by the authors during these years have not changed much. It means that Iranian society dealt with similar issues in this period. Also, the Iranian novel helped for extending of nationalism in this country with making different "others", but also the main content of novels turned from western admiration to western opposition near the 1979 revolution.